

Небојша Озимих

ВИЗАНТИЈСКЕ ПАРАЛЕЛЕ - КОНСТАНТИН I И ЈУСТИНИЈАН I

По много чему јединствени, Константин и Јустинијан су успели да за живота себи обезбеде бесмртни епитет Велики. Ова два равновизантијска владара имала су пресудну улогу у развоју историје човечанства. Константин је вештом политиком, али и мачем, избацио из борбе око престола све своје противнике, дао верску слободу хришћанима да би касније сазвао I васељенски сабор у Никеји (325), изградио Нови Рим † Константинополис и тиме ударио темеље новог, Византијског царства. Након његове смрти долази до брзог опадања снаге, моћи и угледа Византије. Непуних тридесет година касније Јулијан ће успети да многобоштво врати у први план. Царство, уздрмано црквеним споровима и страначким сукобима, успео је да, у првом делу своје владавине, спасе Јустинијан и врати стари сјај и славу.

Посебно је занимљиво одговорити на то шта је заједничко овим владарима и у чему се они разликују. Као што ћемо видети, врло је тешко одредити да ли имају више заједничких особина или оних које их чине различитим.

1. Место рођења

Константин и Јустинијан су рођени на седамдесетак километара растојања колико има од Naisusa (Ниша) до Justiniane (Лебане). Свакако није занемарљив податак да су ова два великана рођена и одрасла уз стратешки важан пут који је пресецао целу територију Горње Мезије од Singidunuma (Београда) до Thessalonike (Солуна). Самим тим у детињству су имали прилике да стекну ону ширину неопходну за даљи успешан развој а тако карактеристичну за велике владаре. Разлоге за Константиново проблематично и Јустинијаново исправно схватање вере треба најпре потражити у времену њиховог

Св. Софија, Константинопољ:
Император Константин и Јустинијан, мозаик

одростања. Константин је у детињству био васпитаван у духу вере својих отаца (култ Сунца); у време његовог дечаштва хришћанство је било скоро прогнано са простора провинције Горње Мезије. С друге стране, Јустинијан је одрастао у средини у којој је већ постојала јака црквена организација; отуд и његов порив за проучавањем хришћанске догматике.

2. Порекло

Порекло је, као у многим ранијим и потоњим случајевима, битно утицало на даљи живот и рад ова два владара. Константин, који није био само син једног од тетрарха, позивао се на крвну, сродничку везу са Клаудијем II Готским. Са друге стране, Јустинијану је пут до трона утро ујак Јустин I који је родом био из околине Наиса. Ни један ни други нису заборавили родно место па тако Стефан Византинац пише за Ниш да је Константинова ктизма, задужбина¹, док Јустинијан гради Јустинијану Приму недалеко од Лебана. Оба града су богато украшена предметима са других географских ширина. Наравно, у складу са њиховим верским опредељењем, оба места су у

¹ П. Петровић, Ниш у античко доба, Ниш, 1976.,

исто време и седишта епископија – Јустинијана Прима је чак имала ранг архиепископије Новелом од 14. априла 535. док се Новелама 11 и 131 прецизирају положај и надлежност ове црквене јединице.¹

3. Начин владавине; Александар Велики као узор

Начин на који су владали показује и извесне разлике између ова два владара. Константин је био далеко ауторитарнији што је карактеристично за све владаре који су прошли кроз војничку хијерархију. Дубоко практичан, он је био и војсковођа и законодавац и организатор хришћанског живота у Царству. За разлику од њега, Јустинијан је, пре свега због своје младалачке заљубљености у науку, још као ујаков секретар схватио важност добре организације. То је разлог због којег је за Јустинијана у рат ишао Велизар, о томе писао Прокопије а на челу законодавног тела био Трибонијан. Дјурант наводи податак да се често дешавало да, када би његови помоћници мислили да се повукао на починак, Јустинијан заправо остајао до дубоко у ноћ проучавајући списе из области архитектуре, догматике или права.²

Као сви владари након Александра Великог, Константин и Јустинијан су желели да наставе тамо где је овај стао, с правом сматрајући да је то једини начин да се докаже сопствена владарска величина. Да је планирао поход на Исток, Константин потврђује писмом александријском епископу Александру и његовом догматском противнику Арију. Излажући своје неслагање због новонасталог сукоба, Константин их позива на помирење и каже: “Вратите ми мирне дане и ноћи без бриге да бих и ја могао да се радујем чистој светлости и мирном животу. Да бисте схватили како ме је то дубоко погодило, рећи ћу вам ово. Пошто сам стигао у Никомедију, имао сам намеру да одмах отпутујем на Исток(...) Отворите ми, дакле, обновљеном слогом пут на Исток који сте ми запречили вашом неслогом”.³ Изградња нове престонице у Византу није била нимало случајна – поред тога што је близу била северноафричка житница од које се Константинополис исхрањивао, Александрова освајачка оставштина је била ближа. Иако је изградио Нови Рим, Константин га није назвао по себи; то су учинили други. Колико год да је Константин желео да створи велику империју

¹ Н. Озимић, Речник Горње Мезије, сниц 2001, 22□23.

² В. Дјурант, Доба вере, 4/1, Београд, 1998, 130.

³ Eusebius, *Vita Constantini* II, 64□72.

која ће га сврстати у ред бесмртника, као што је то био случај са Александром, он је то успео тек делимично. Раздори у Цркви су били основни разлог услед којег је Константин застао пред реализацијом планова.

И Јустинијан је имао визију великог царства налик Александровом. У појединим сегментима он је и опонашао Александра – окружио се добрим и јаким саветницима, при новим освајањима давао градовима сопствено име. И као што је Александар имао Александрије, иза Јустинијана је остало неколико градова који су носили његово име. Тако су потписници докумената Ретог и Шестог васељенског сабора, поред осталих:

1. Георгије, епископ нове Јустинијане, некадашњег Кипселомат
2. Григорије, епископ града Јустинијанопоља у области велике Арменије
3. Василије, епископ града Јустинијанопоља, некадашње Камулијане
4. Јован, епископ града Јустинијанопоља,¹ некадашње Варкузије; учествује и на [естом васељенском сабору²
5. Сергиј, епископ нове Јустинијане из Египта
6. Македоније, епископ нове Јустинијане у области Витиније
7. Стефан, епископ митрополије Јустинијане нове, некада град Дораз³
8. Теопемит, епископ митрополије Јустинијанопоља, некада Мокиса у кападокијској провинцији
9. Теодор, епископ града нове Јустинијане, у другој витинијској провинцији⁴

Петом васељенском сабору присуствовао је и Павле, епископ Јустинијане Приме али није потписао акта Сабора баш као ни архиепископ Јустинијане Приме.⁵ Неслагања око “Три поглавља” била су велика. У сваком случају, Јустинијан је последњи владар Византије који је покушао да Александрову идеју о једном царству и једној вери реализује.

И Константин и Јустинијан су своју владавину доживљавали као чин божије воље о чему сведоче њихове саборске посланице и едикти. Стиче се утисак да је Константин у доживљавању себе као божијег изасланика био далеко умеренији па су и његове одлуке биле владалачки приземљеније. Константин, одрастао и васпитаван у духу

¹ У неким документима овај град се назива и Јустинопољ (Прим.Н.О.)

² ДЪАНИА ВСЕЛЕНСКИХ СОБОРОВЪ, 1- 4, књ. 4, Москва 1996, 298.

³ ДЪАНИА ВСЕЛЕНСКИХ СОБОРОВЪ, књ. 3, 475□480.

⁴ ДЪАНИА, 4, 302

⁵ Н. Озимић, Речник Горње Мезије, 37.

верског синкретизма, није поседовао ону верску искључивост тако карактеристичну како за своје претходнике (у прогонима хришћана), тако и за хришћанске владаре који ће доћи након њега (у прогонима нехришћана). Не улазећи у проблем да ли је у суштини био искрени хришћанин или не, треба рећи да код Константина није постојала свест о хришћанству као о јединој спасоносној религији.¹ За разлику од њега, Јустинијан је као фанатични верник, отишао у другу крајност поистоветивши Римску империју са појмом хришћанске васељене, док му је победа хришћанске вере била “исто толико света мисија као и успостављање римске доминације”.² О овој Јустинијановој опсесији можда најречитије говори пример из 529. године када најпре одузима паганским научницима право предавања на Академији да би је затворио као центар паганског неоплатонизма.³

Иако је Нови Рим Константин изградио на Истоку, он је у срцу остао Римљанин. Из његових указа, из беспопштедне борбе за престо и његово очување, говори практични дух Рима. Иако је владао два столећа касније, Јустинијан није битније одмакао у овоме од Константина. I он је, баш као и Константин, сањао велики и моћни Рим, настојећи притом да својим обимом остави највеће Римско царство, у чему је тек делимично и краткотрајно успео. Треба нагласити да је Јустинијан био свесни настављач Константиновог дела. То се види и на мозаику из Свете Софије на коме су приказани Константин и Јустинијан са леве односно десне стране Богородице. Док Константин предаје Богородици, заштитници Константинополиса, макету града са леве стране, Јустинијан јој узноси модел Св.Софије. Од Константина је преузет обичај од којег касније није одступио ниједан владар и који је касније прерастао у правило да Васељенским саборима председава цар. У том случају, за Константина и Јустинијана карактеристична је делатност на Саборима; не може се рећи ни за једног од ове двојице да су успешно решили проблеме аријанства и монофизитизма, иако су ове саборе обележили својим предлозима – формулацијом речи “јединосущан” и списом “Три главе”.

4. Жене

¹ Г. Острогорски, Историја Византије, Београд, 1998, 67.

² Исти, 95.

³ Исти, 95.

У животу и делу ове двојице великана пресудну улогу одиграле су жене. Колико је на Константина и његов рад на успостављању и организовању хришћанског живота Империје у периоду 312-327. утицала мајка Јелена,¹ толико је, након њене смрти, на Константина имала сестра Констанција која је била стожер аријанске јереси на двору.² Сачувана преписка између Константина и Јелене у периоду 325-327. управо наводи на овакав закључак.³

Са друге стране, врло слично Константину у наведеном примеру, Јустинијан никада не би био оно што јесте да није било његове супруге царице Теодоре. Слободно се може ставити у исти раван улога коју је Јелена одиграла при доношењу Миланског едикта и сазивању Никејског сабора са Теодориним чином у побуни Ника 532. године. Када је тог 18. јануара 532. Јустинијан видео једини спас од преко 30.000 незадовољних људи у бекству, Теодора га је спречила у тој намери речима, којима ће касније себи обезбедити место у историји, о пурпуру као лепом покрову.⁴ Ту постоји још једна сличност: као што је Констанција одговорна за ширење Аријеве јереси на двору, тако је Теодора одговорна за јачање монофизита које је штитила из чисто политичких разлога.⁵ Управо због значаја ових жена и утицаја који су оне имале на доношење њихових одлука, Константин и Јустинијан након смрти мајке, односно супруге, падају у тешка депресивна стања из којих следују и погрешни потези. Тако ће Константин вратити Арија у цркву⁶ и тиме поново узбуркати духове док је, за разлику од њега, Јустинијан након Теодорине смрти 29. јуна 548. године пао у летаргију и потпуно одустао од решавања свих верских проблема који су Царство водили ка још већој подељености. Остаће забележено да је Јустинијан, и након њене смрти, имао обичај да се куне Теодориним именом као и да су пријатељи, када су желели да га орасположе, разговарали са њим о “врлој, лепој и мудрој царици”.⁷ Чак ни упозорење његових пријатеља да га пасиван начин вођења Царства може стајати круне, а то је значило и главе, није Јустинијану вратило онај карактеристични полет.

¹ Socratis Schollastici, *Ecclesticae historiae*, I, 32□37.

² Socr. Schollastici, *Ecclesticae historiae*, I, 38□39

³ K.I.M. Kerbul, *Konstantin i kraj antičkog sveta*, Svetovi, Novi Sad, 1998, 67, 192□198.

⁴ Procopius, *History of the Wars*, I, XXIV; Ш.Дил, *Византијске слике I*, Београд, 1927, 50.

⁵ А. Шмеман, *Историјски пут православља*, Светигора, Цетиње 1995, 110.

⁶ Socratis Scholastici, *Eccl. hist*, I, 37; A. M. J. Jones, *Constantine and Conversion of Europe*, 147.

⁷ Ш. Дил, *Византијске слике I*, 56.

5. Биографи

5.1. Евсевије

Оба владара имала су несрећу да су, поред бројних политичких противника, за биографе имали пристрасне особе. Евсевијев улагивачки, панегирички тон у delu *Живот Константина* и *Istorija Crkve* представља образац како не треба писати историско-биографско дело. О овој Евсевијевој склоности са великим гнушањем писали су нарочито А. Алфелди, Јакоб Буркхарт¹ па делом и В. Дјурант.² Тако је иза Константина уместо колико-толико прецизног житија остао спис *Живот Константина*, очигледно писан са једином намером да оправда и велича све Константинове поступке: он је скоро изједначио Константина са Христом. То се најбоље може видети у Евсевијевом говору поводом Триценалија 17. септембра 335. године.³ У говору написаном за ову прилику Евсевије пише: “Док Божја Реч влада с њим на векове наш император од Бога вољен, који из тог божанског извора добија не знам које царске изливе, управља светом свих ових година.. Он је свуда присутан надгледајући све... Погледа усмереног ка небу управља људским стварима по небеском угледу, учвршћује их трудећи се да у свему следи небеског владара...”⁴ Евсевије у истој прилици даје образац, бар што се тиче хришћанске књижевности, очигледног подилажења владару када каже Константину: ”Једини изабрани од свих људи, Ти си савршене мудрости, доброте, праведности, храбрости, побожно-сти, оданости Богу: Ти једини заслужујеш назив Философ јер Ти познајеш самог себе. Потпуно си свестан да се обилато на тебе излива благослов извора који је изван тебе и долази с неба”.⁵ Велики је утицај који су Евсевијеве улагивачке формулације имале у наредним столећима на Васељенским саборима. Тако су на Халкедонском сабору 451. године црквени оци повлађивали цару: ”свештенику... цару... ти си нас довео до спознаје онога што је потребно, учитељу вере”.⁶ Наравно, најпре је Евсевије тумачио Константина Великог као слику универзума, онога који познаје тајне и коме, следствено томе, нису потребни никакви савети ни од људи, ни од цркве, јер је управо он учитељ чиме је и заступник Бога на земљи.⁷

¹ Ј. Буркхарт, *Епохата на Константин Велики*, Скопје, 1992, 293-327.

² В. Дјурант, *Цезар и Христ*, Београд, 1995.

³ Ради се о тридесетогодишњици Константиновог ступања на престо.

⁴ Eusebie, *De Laudibus Constantini*, P. G. XX, I

⁵ Eusebie, *De Laudibus Constantini*, P. G. XX, II

⁶ Х.Г. Бек, *Византијски миленијум*, Бања Лука, 1998, 122.

⁷ Х.Г. Бек, *Византијски миленијум*, 118.

Имајући у виду да је од 312. био у прилици да слуша исте или сличне приче, не треба да чуди завршетак посланице коју је Константин упутио свим народима и црквама после Никејског сабора 325. године којом прописује смртну казну одсецањем главе на лицу места за све оне који буду ширили Аријево учење; завршна реченица гласи: “Нека вас Бог чува, љубљена браћо”.¹

5.2. Прокопије

У равни Евсевијевих дела је Прокопијева *Tajna istorije*, спис који се с великом нетрпељивошћу разрачунава како са особама из Јустинијанове околине – нарочито са Теодором и Велизаром † тако и са самим Јустинијаном. Међутим, док је Евсевије нанео велику штету Константину замагљујући слику о њему субјективношћу којом је писао, са Прокопијем је сасвим супротан случај – он који се, за Јустинијановог живота, никада није успротивио цару, управо то чини након Теодорине смрти,² када је Јустинијану скоро свеједно шта се дешава око њега. Скоро цела *Tajna istorija* усмерена је против оне исте Теодоре о којој је Прокопије на другом месту записао следеће, описујући њен кип: “Кип је леп али ипак заостаје за царичином лепотом; јер, речима изразити њену лепоту, или је приказати на вајарски начин, било је сасвим немогуће за обично људско биће”.³ Можда баш због тога Прокопије у уводу у *Tajnu istoriju* пише: “...док су одређене особе биле живе није било могуће написати истину о ономе шта су чиниле, што историчар мора да ради. Да сам то учинио, хорде њихових доушника би то откриле и онда би ми досудили најстрашнију смрт”.⁴ Следећа тврдња баца сенку на сав дотадашњи Прокопијев рад: “Моја је дужност сада да саопштим те тајне и обелоданим преосталу скривену грађу и мотиве. А када прилазим том другом циљу, мислим да је заиста тешко што морам оклевати и повићи оно што је раније написано. Још горе, догодиће ми се да оно што ћу вам сада испричати неће изгледати ни вероватно ни прихватљиво будућим генерацијама...”.⁵

На овај начин нам Прокопије као једино истинито дело нуди Тајну историју у којој Јустинијана назива свакојаким именима од којих ниједно не иде уз епитет Велики. Тако је, према Прокопијевом

¹ Socratis Schollasticci, *Ecclesiastica historiae*, P. G. LXVII, VII

² Теодора је умрла 29. јуна 548. године а Прокопије започео писање Тајне историје након 550. године

³ Procopius, *De aedificio*, Loeb Ltd., London.

⁴ Prokopije, *Tajna historija*, Stvarnost, Zagreb 1988, 25.

⁵ Prokopije, *Tajna historija*, 26. Подвукао Н.О.

сведочењу, Јустинијан “неискрен, подмукао, лицемеран, крије свој гнев, превртљив је, домишљат, савршен уметник који ће одглумити мишљење које наводно заступа, па чак способан и да заплаче ако затреба”.¹ На истом месту Прокопије проширује списак лоших особина које су красиле Јустинијана: “Био је непоуздан пријатељ, непомирљив непријатељ, ватрени присталица убиства и пљачке”. На овом месту треба застати: непомирљиви непријатељ није могао да опрости свом узурпатору Рробу, оптуженом за клевету цара и изда- ју, цепајући извештај о суђењу, речима: “Опраштам ти увреде које си ми нанео; нека ти и Бог опрости”.² Захваљујући свим наведеним Прокопијевим цитатима данас имамо релативно замагљену слику о Јустинијану I која, највероватније, тек делимично одговара истини.

6. Крај живота

Још један у низу сегмената који повезује Константина и Јустинијана јесу последње деценије владавине. И након свих ратова које су водили, догматских спорова на Саборима које су сазивали и на којима су активно учествовали, њих двојица нису могли да побегну од дворских сплетки (нарочито Јустинијан) и великог шока који ће уследити након смрти њима драгих особа – мајке Јелене (327)³ и супруге Теодоре (548). Константин је у задњој деценији своје владавине био потпуно сломљен и, стиче се утисак, као да му је било свега доста. Никад колебљив и увек препун елана, Константин након Јеленине смрти нагло застаје. Међутим, не верујемо да је у питању само Јеленина смрт. Годину дана пре тог догађаја, 326. Константин је побио сина Криспа, другу жену Фаусту и сестрића Ликинијана; прво двоје због наводне неприродне везе. Нећемо залазити у разлоге овог чина већ у последице које су резултирале одсуством сваке подршке. На инаугурацији Новог Рима 330. који ће убрзо по њему добити име, Константин је био сам. Отуда погрешни потези као што су протеривање Атанасија Великог, враћање Арија у цркву а нарочито окруживање полуаријанцима и аријанцима на двору. Један од њих, Евсевије Никомедијски, ће крстити Константина на самрти. Ниједан од синова није био уз великог оца у тренутку када је овај испустио душу.⁴

Јустинијан је Теодорину смрт доживео скоро истоветно као и Константин Јеленину. Јустинијан је остао без Теодоре у шездесет

¹ Prokopije, *Tajna historija*, XXIX, XXX

² J. B. Bury, *History of the Later Roman Empire*, London 1923, II, 24.

³ Socratis Schollastici, *Eccl. Hist.*, I, 17. Према овом извору, Јелена је умрла у осамдесетој години живота. Прим. Н. О.

⁴ Socr. Scholl., *Eccl. Hist.*, I, 39.

петој години живота (Константин је умро у шездесет петој години живота) и препустио потчињенима управљање царством. У преосталих седамнаест година које је проживео сам било је безброј несрећа које су утицале на Јустинијаново слабије расуђивање. У бројним земљотресима збрисано је дванаест градова а њихова обнова исцрпла је државну благајну. У једном низу ређају се 542. куга, 556. глад, 558. поново куга а 559. кортигурски Хуни долазе под Константинопољ где их, у одсудном боју под градским зидинама, цару увек одани Велизар побеђује мудро тактиком. Уместо награде, Велизар је оптужен за заверу, остао без својих наоружаних пратиоца а након смрти 565. године Јустинијан му је конфисковао пола имовине.¹ Цар је свог верног генерала надживео свега осам месеци. Некако у време када се овако сурово разрачунао са Велизаром, Јустинијан је, на теолошком пољу, од бранитеља праве вере постао јеретик устврдивши да је “тело Христово неуништиво, и да Христова људска природа никада није била подложна никаквим жељама и недостојностима смртног тела”. Иако су га свештеници упозорили да се покаје јер ће, ако умре у тој заблуди, његова душа “бити предата пламену и горети вечно”,² Јустинијан се никада није покајао. Умро је у осамдесет трећој години живота, након владавине од тридесет осам година. За собом је оставио празну касу и велико царство које ће, убрзо након његове смрти, почети да се урушава. И баш као што су након смрти Константина кола царства кренула низбрдо, да би задњи изданак из лозе Флавијеваца Јулијан Отпадник (361-363) четврт столећа након смрти великог претка покушао да врати паганску веру у већ давно християнизовано царство, тако се након Јустинијанове смрти распало велико царство задобијено нај- пре Велизаровим освајачким способностима.

7. Закључак

На крају, треба закључити да су и Константин и Јустинијан, свако у своје време, ипак били Велики и заслужили овај епитет. Због тога је у праву Лемерле када каже да је основна карактеристика царства које је основао Константин хришћанско и источњачко.³ Јустинијан је хришћанску црту појачао, од источњачке се није одвајао непрекидно теживши ка обнови Римског царства. Тако је настао Јустинијанов век, како је другачије назван VI век⁴. Захваљујући

¹ В. Дјурант, Доба вере, 4/1,144.

² Р. Монро, *Source Book of the History of Education for the Greek and Roman Period*, New York 1932, 305.

³ Р. Лемерле, *Istorija Vizantije*, Beograd, 1997, 31.

делатности ова два рановизантијска владара, ударени су корени царству које ће трајати и опстајати на историјској ветрометини још један цео миленијум.

Nebojsa Ozimic

БУЗАНТИУМ ПАРАЛЛЕЛС - CONSTANTINE AND JUSTINIAN I

The similarity is big between two great monarchs of the early Byzantium period - Constantine I and Justinian I. Both of them had great ancestors (Claudius II, Constantinus Chlorus, Justin I). Their wives had influences (Helena and Constantia, Theodora) to their decisions. They both had prejudiced biographers (Eusebius, Procopius) and they both longed towards the restoration of the Roman Empire. They were the conveners of the Council. For the difference to Constantine, who was more authoritative, Justinian had for every view of action a special person (conquest Velizar, law Tribonian, biographer Procopius). After the death of Constantine, the Empire fell into the religious and political misunderstandings and divisions, and Justinian death pushed Byzantium into bigger slavery.

⁴ P. Lemerle, *Istorija Vizantije*, 45-62.

